

ДО ЛІТЕРАТУРНИХ ЮВІЛЕЇВ

**До 300-річчя від дня народження
Григорія Сковороди (1722–1794)**

<http://doi.org/10.31861/pytlit2022.106.007>

УДК 821.161.2Ско.09:791

КІНОСКОВОРОДА: КІНЕМАТОГРАФІЧНА АКТУАЛІЗАЦІЯ БІОГРАФІЇ

Наталія Валеріанівна Нікоряк

orcid.org/0000-0001-6658-0114

n.nikoriak@chnu.edu.ua

Кандидатка філологічних наук, доцентка

Кафедра зарубіжної літератури та теорії літератури

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Вул. Коцюбинського, 2, 58002, м. Чернівці, Україна

Анотація. Актуалізовано питання жанрової спадковості між літературою та кіномистецтвом. Зауважено, що кінематограф активно звертався до жанру біографії вже в перші десятиліття свого розвитку, ще в епоху німого кіно. Не зникав він із поля зору кіномитців і впродовж усього ХХ ст. В останні роки спостерігається активізація цього жанру як у кінематографі, так і на телебаченні, що викликає посилений інтерес з боку дослідників. Проаналізовано рецептивну проблематику біографіки українського філософа, богослова, поета та педагога Григорія Савича Сковороди (1722–1794) в кінематографічному дискурсі. Констатовано, що постать видатного філософа не привертала належної уваги кінематографістів ні в радянські часи (всього один художній і один документальний фільм), ні в часи Незалежності. Той незначний кінодоробок, який існує на сьогодні, лише фрагментарно знайомить глядача з „українським Сократом”. Відзначено, що документалістика, на відміну від ігрового кіно, все ж представлена низкою фільмів про Григорія Сковороду, які, звичайно, різняться своєю якістю та творчим потенціалом. Проте, володіючи естетико-пізнавальним значенням, всі вони презентують певний спосіб опрацювання

біографічного матеріалу (листи, спогади, свідчення сучасників) та творчості (філософські праці, літературні твори, музичний доробок) і виконують важливу функцію популяризації видатної особистості та її творчого спадку. Констатовано, що кінематографічна актуалізація біографії та творчості філософа в останні десятиліття зумовлена новою історичною ситуацією, прагненням по-новому рецептувати його спадок, розвінчати існуючі біографічні міфи. Філософські ідеї Сковороди не просто залишаються актуальними у XXI ст., а й постають маркерами української ідентичності в сучасних реаліях.

Ключові слова: жанрова спадковість; біографія; байопік; документальне кіно; Г. Сковорода.

*Шукаємо щастя по сторонах, по віках,
по станах. А воно скрізь і завжди з нами, як риба
у воді, так ми в ньому. Не шукай його ніде, коли
не знайдеш скрізь. Воно преподібно до сонячного
сіяння: відкрий тільки вхід йому в душу свою.*

Григорій Сковорода

Біографія – один із найдавніших жанрів словесності, коріння якого сягає стародавніх часів. Тривала популярність цього жанру трактується його значним жанрологічним ресурсом, що проявляється і в стародавньому героїчному епосі, і в сучасному романі-біографії. На сьогодні світова література налічує величезну кількість біографій із різним ступенем достовірності. Звідси – численні жанрові різновиди: науково-художні, белетризовані, есеїстичні біографії і власне художні твори повістєво-романної, драматизованої та віршованої форми (Левчук 2018: 114). У такий спосіб біографічний текст активно функціонує не тільки в історичному дискурсі, а й у літературі та мистецтві.

Відомо, що чимало жанрів „походять від інших жанрів: через інверсію, через переміщення, через комбінування” (Тодоров 2006: с. 25). Власне, літературна біографія стала своєрідною жанрологічною матрицею біографічного фільму (кінобіографії, байопіку). Жанру, що охоплює фільми, які „змальовують життя історичної особистості, минулого чи сьогоднішнього” і в якому „використовується справжнє ім’я” головного персонажа (Custen 1992: с. 5–6); жанру,

який поєднує попередні та наступні покоління, доносить історичні відомості, подає приклад для наслідування (Bastin 2009).

Жанр кінобіографії активно проявив себе вже в перші десятиліття розвитку кінематографа, в епоху німого кіно, і не зникав з поля зору кіномитців протягом усього ХХ ст., хоча й „мав дещо строкату історію, опиняючись іноді на узбіччі кінопроцесу” (Кохан 2017: с. 205). В останні ж роки спостерігається активізація цього жанру як у кінематографі, так і на телебаченні, що зумовлює посилений інтерес дослідників (Ж. Садуль, Г. Агде, Р. Юренєв, Дж. Кастен, Ж. Бастін, І. Корнієнко, Т. Кохан).

У ХХ столітті світовий кінематограф постійно поповнювався кінобіографіями. Українське ігрове кіно радянських часів, насамперед, інтерпретувало історії про князів (княгиню Ольгу, Ярослава Мудрого, Данила Галицького), про гетьмана Богдана Хмельницького, про народних героїв Устима Кармелюка та Олексу Довбуша. Свою нішу займали фільми про діячів культури – Соломію Крушельницьку, Михайла Врубеля, Анатолія Солов’яненка, Миколу Лисенка, Олександра Довженка. Щодо класиків української літератури, то було знято три кінобіографії Тараса Шевченка (1926, 1951 і 1964), а також екранні біографії Івана Франка (1956), Остапа Вишні (1991), Лесі Українки (1971), в тому числі й Григорія Сковороди (1958). Як бачимо, перелік українських байопіків невеликий, позаяк, на думку Л. Брюховецької, причина „недостатньої уваги” зрозуміла: „радянська влада, розцінюючи кіно як знаряддя пропаганди, давала доступ на широкий екран тільки тим постатям, творчість яких могла застосувати для власних потреб” (Брюховецька 2022: с. 37).

На жаль, постать видатного філософа, богослова, поета та педагога Григорія Савича Сковороди (1722–1794) не привертала належної уваги кінематографістів ні в радянські часи (всього один художній і один документальний фільм), ні вже в часи Незалежності. Той незначний кінодоробок, який існує на сьогодні, лише фрагментарно знайомить глядача з „українським Сократом”. Тож спробуємо окреслити параметри кінорецепції біографії та творчого спадку українського філософа Григорія Сковороди: від першого ігрового фільму „Григорій Сковорода” (1958) до документальної стрічки „У пошуках Сковороди” (2022).

Перший художній біографічний фільм, присвячений видатному філософу, вийшов на екрани далекого 1958 року на Київській кіностудії імені О. Довженка (*Григорій Сковорода* 1958). Поетика назви цього фільму була традиційною, чіткою й лаконічною для радянського глядача – „Григорій Сковорода”. Режисером стрічки виступив Іван Кавалерідзе – відомий скульптор, театральний діяч, письменник, енциклопедист та режисер, який на міжнародному рівні був названий „українським Мікеланджело” (Капельгородська 2007: с. 3). Зауважимо, що Кавалерідзе здавна цікавився постаттю шанованого філософа, позаяк ще в 1922 р., до 200-річчя від дня народження, за його проектом було створено перший пам’ятник в містечку Лохвиця Полтавської області. За час війни бетонний монумент зазнав часткових руйнувань, тому був відновлений автором уже у бронзі в 1972 р. (Шибанок 2007). Згадка цього факту зумовлена пізнішим його фіксуванням у кіномистецтві. Проте звертався І. Кавалерідзе до Сковороди і як драматург. Зокрема, у 1968 р. написана трагедія „Григорій Сковорода (Григорій і Параскева)” (Кавалерідзе 1976; Сулима 2011).

Кінотеоретик Л. Брюховецька визначає дві передумови, що сприяли появі фільму „Григорій Сковорода”: по-перше, „інтерес режисера до незалежної людини-мандрівника”, а по-друге, „політична ситуація в суспільстві”, позаяк

це був час хрущовської відлиги, завдяки якій після тривалих заборон кінематографісти дістали можливість звертатися до українських тем, рідної літератури і своїх геніїв. Саме це десятиліття – з кінця 1950-х – до початку 1970-х стало благодатною порою для українського кіно, яке почало поступово українізуватися (Брюховецька 2022: с. 37–38).

І. Кавалерідзе вдалося зібрати навколо легендарної постаті справжніх професіоналів: оператор Володимир Войтенко, художник Микола Резник, композитор – класик вітчизняної та світової музики Борис Лятошинський, роль Сковороди виконав Олександр Гай. Однак, незважаючи на такий досвідчений колектив, фільм виявився доволі „архаїчним й малоцікавим”, де режисер мало чим нагадував автора „Перекопу” і „Штурмових ночей” (Тримбач 2019: с. 120). С. Тримбач спробував пояснити такий невтішний результат:

Мало не двадцять років тривала перерва у кінотворчості Івана Кавалерідзе, що не могло не позначитись на мистецькому рівні стрічки: у підсумку, хоча Сковорода й був одним із богів митця, йому він присвятив чимало творів у скульптурі та літературі, картина вийшла доволі ординарною (Тримбач 2019: с. 147).

Хоча критики були й залишаються доволі категоричними у своїх судженнях щодо режисерських рішень, які перебували „в полоні ідеологічних приписів доби тоталітаризму” (Брюховецька 2022: с. 39), проте поява видатного філософа на кіноекрані була беззаперечно революційною подією. Не слід забувати, що екранізація біографії залишається одним із найпродуктивніших способів популяризації видатної особистості, активізує інтерес до цієї постаті.

Водночас фільми-біографії зобов'язані своєю появою переважно черговому ювілею. Так сталося з наступним фільмом, присвяченим 250-річчю українського митця. 1972 р. студія „Укркінохроніка” презентувала документальний біографічний фільм „Відкрий себе” (*Відкрий себе* 1972) („документально-публіцистична картина” – авторське визначення жанру). Сценаристи Володимир Костенко й Микола Шудря та режисер Роллан Сергієнко вже обраною назвою інтертекстально вступають у філософський діалог із Г. Сковородою, закликаючи й глядачів „пізнати себе”, відкрити „істинну людину” в собі. Зі спогадів М. Шудрі дізнаємося про специфіку роботи творчого колективу над картиною:

Щоб увійти в світ видатного філософа, дізнатися, яким запам'ятався цей образ у народі, ми мало не всю Україну об'їхали. Розповіді людей і стали однією з наскрізних ліній кінокартини. Друга площина – це народження людини. Тут ми скористалися з послуг нашого видатного сучасника, скульптора й кінорежисера Івана Петровича Кавалерідзе. У цьому фільмі ми показуємо, як виготовляли пам'ятник Сковороді, той, що нині стоїть у Лохвиці на Полтавщині. Коли скульптуру закінчили, ми вивезли її в степ за Бориспіль і поставили на кургані. Боже, яке то було видиво! Цей невеликий сюжет воістину оживив Сковороду, ще більше наблизив його до нас. На тлі створення цього монумента філософські роздуми Сковороди зазвучали настільки по-сучасному, сміливо й убивчо, що ті, кому належало схвалити фільм, перелякалися і... прикрили його (Мельничук 2012).

Проте у ті часи така сумна доля спіткала не лише цей фільм. М. Швець, вказуючи на причину такого рішення, зазначає, що головним „недоліком” фільму „вища інстанція” назвала „апологію Сковороди” і „повну відсутність класової боротьби” (в інтерпретації творчості Сковороди):

Фільм-заклик, в центрі якого – платонік-аскет Сковорода – не вкладався в усталену колію псевдоаскетичного епікурейства, що за радянської доби стало „аксіомою щастя”. Більше того, фільм закликав сучасників до наслідування апробованих Сковородою духовних постулатів, та ще й прозоро натякав на їх „українськість”. Тож, навіть незважаючи на ювілей Філософа зі світовим іменем, стрічку на півтора десятки років заборонили – розтиражовані копії відкликали з обласних кіноуправлінь і знищили (Швець 2022: с. 42).

Як наслідок, між датою створення й датою виходу (1988 р.) пройшло майже двадцять років, перш ніж глядачі змогли побачити його на екранах, а творча група отримати заслужену нагороду – Національну премію імені Т. Шевченка.

Зауважимо, що цей фільм не втрачає своєї художньої ваги та актуальності й донині. Унікальність його, насамперед, у майстерному апелюванні до різних мистецьких стихій: музики, слова та візуального образу, що одразу допомагає розкрити багатогранність самої постаті Григорія Сковороди. Панорамування природних ландшафтів, краю, де народився майбутній геній, змінюється рукотворною працею над пам'ятником Іваном Кавалерідзе. Візуальною метафорою накладаються на біографію філософа природні стихії, такі як вогонь, вода, вітер, що гартують людину, виковують із неї справжню особистість. Своєрідною матрицею, що зв'язує кінотекст в єдине ціле, постають історична реконструкція епохи, біографічні дати народження (1722), припинення навчання в Києво-Могилянській академії (1742), виходу з імператорського хору в Санкт-Петербурзі (1744), ухиляння від чернечого чину (1750), припинення роботи в Токайській місії за кордоном (1751), розрив із викладацтвом у Переяславському колегіумі (1753), відмова стати вчителем Троїце-Сергієвої лаври (1755), зречення посади викладача в Харкові (1769), останні 25 років життя – мандри між людьми й утвердження своєї філософії (спогади людей на фоні могутнього

Сковородинського дуба, де він полюбляв відпочивати й писати, біля якого він сам викопав собі могилу), смерть (1794). Наче намистини, біографічні факти нанизуються на нитку життя філософа. Митець постає не тільки легендарною особистістю, в ньому найбільш яскраво втілюється тип людини в контексті певної історичної епохи. Він є своєрідним персонажем доби, соціальне і духовне життя якого відображається в його долі. Тому й акцентовано увагу не лише на головному герої, але й на ключових подіях, в яких персонаж брав участь або на соціальних умовах, які піднімали цю постать до вершини його слави.

Автобіографічні відомості, цитати з творчого доробку мислителя та поета читає неперевершений актор, сценарист та режисер Іван Миколайчук. Музичний супровід також містить фрагменти музичних творів самого філософа. М. Швець із цього приводу зауважує:

Авторський же текст Сковороди виглядає у фільмі абсолютним за наративом і структурно цілісним, хоча складається з окремих цитат, фрагментів, розрізнених думок. Радикально цементує його наповнений обертонами своєрідного тембру голос Івана Миколайчука. Слово Філософа, завдяки уміло знайденому тону й точним інтонаціям, наповнюється цілком сучасним змістом, позбавленим ірраціоналізму і містики (які зазвичай Сковороді приписують), торкаючись ключових проблем філософської теорії та етики і стаючи доступними для пересічного глядача (Швець 2022: с. 43).

Крім того, крізь призму Сковородинського життєво-творчого досвіду проступає власне ставлення І. Миколайчука до розуміння і відтворення фігури творчої особистості у соціумі. С. Тримбач підкреслює, що це „голос не тільки Миколайчука, а й самого Сковороди”, це „тексти не тільки Сковороди, а й Миколайчука” (Тримбач 2021). Сковородинська філософія і його спосіб життя настільки стали близькими І. Миколайчуку, що він втілює їх у своїй фільмах: „робота саме над цією картиною вплинула на актора глобально – саме на текстах Сковороди він пізнав і виховав себе” (Швець 2022: с. 43). Так, Фабіан у „Вавилоні ХХ” (1979) – це, за словами кінотеоретиків, „інобуття” самого Григорія Савича (Тримбач 2021). Своєрідним варіантом постає і Іван Калита

в кіносценарії „Небилиці про Івана, знайдені в мальованій скрині з написами” (1983) (Миколайчук 2008).

90-ті роки подарували глядачу всього один фільм „Благословенні ви, сліди...” (1997). Харківська журналістка Олена Єлагіна презентувала власний рецептивний погляд на ключові етапи життєвого шляху видатного філософа, зосереджуючись на харківському періоді, подаючи цікаві факти, що у новому ключі розкривають особистість видатного митця.

У 2004 р. об'єднання „Дебют” Кіностудії імені О. Довженка презентувало нове кінопрочитання біографії українського мислителя під назвою „І світ мене не впіймав...”. Художнім керівником проекту виступив Микола Гресь, сценаристом – Ігор Лапінський, режисери – Юрій Зморевич та Анатолій Кучеренко, оператор – Денис Чащин, музику до фільму написала Тетяна Тригуб, головну роль виконав Анатолій Черков. Митці, розуміючи, що біографію такої багатогранної особистості дуже важко вмістити у 46-хвилинному кінотексті, зосереджують свою увагу на останніх роках життя філософа, на діалогах Сковороди зі своїм учнем Михайлом Ковалинським. У синопсисі до фільму, зокрема, йдеться:

Після здобуття вищої освіти Григорій Сковорода (1722–1794) подорожував Європою і вивчив кілька іноземних мов, а з початку 70-х років XVIII століття вів бродячий спосіб життя. На схилі років він гостював у одного свого учня. Кажуть, що перед самою своєю смертю Сковорода почав рити яму, сказавши, що це буде його могила. Він також попросив написати на надгробку такі слова: „Світ ловив мене, але не спіймав” (*І світ...* 2004).

Чергова кіноспроба розкрити внутрішній світ філософа увінчалася поразкою. Позаяк „автор історико-біографічного полотна завдає собі на плечі щонайменше дві ноші – ношу науковця, дослідника і ношу митця, художника” (Мельничук 1996: с. 18), тому балансування між ними повинно бути гармонійним:

Режисер Юрій Зморевич, замахнувшись на фантасмагорію, хотів говорити мовою алегорій, що апелювала б до текстів Сковороди. Але переоцінив свої можливості, продемонструвавши повну відсутність кінематографічної культури і розуміння візуального фактору в кіно (Брюховецька 2022: с. 40).

Проте мова тут радше про загальну тенденцію початку ХХІ ст., що спостерігається в біографічному жанрі як у літературі, так і в кіномистецтві – відходу від документалізму на користь психологізації. Звідси новий тип зображення – психобіографізм (використання внутрішніх монологів, потоку свідомості).

Далі глядачі побачили вже телевізійні роботи, здійснені Національною телекомпанією у 2008, 2011 і 2013 роках. Зокрема, мова йде про телефільм „Григорій Сковорода” з проекту „Великі українці” режисера Олексія Лябаха, сценаристів Іларіона Павлюка та Олексія Бобровника; „Григорій Сковорода” із циклу „Обличчя української історії” та документальний фільм „Таємничий Сковорода” режисерки Олени Хмирової. Митці, усвідомлюючи, що в зображенні життя легендарної постаті не так важливо в деталях відтворити її біографію, як передати ту унікальність генія на загальнолюдському рівні, пропонують своє рецептивне бачення. Зокрема, в описі до останнього фільму читаємо:

Навіть якщо ми вивчимо життя Григорія Сковороди до найменших подробиць, все одно він залишиться для нас таємничим... Можливо тому, що його думки й донині живуть у багатьох вимірах. Розмаїття різних тлумачень його життя і творчості сягає більше п'яти тисяч розвідок... Григорія Сковороду весь час хтось хоче зробити своїм або в національному, або в релігійному сенсі. Його називають своїм протестанти й масони, атеїсти і антиклерикали, містики і навіть хіпі. Документальна стрічка „Таємничий Сковорода” намагатиметься знайти відповіді на запитання: То яким насправді був Григорій Савич? Чому філософ тікав від світу? І від якого світу він тікав? (*Таємничий Сковорода* 2013).

„Таємничий Сковорода” постає „найбільш наближеним до пізнання українського мудреця”, позаяк до нього режисерка долучила авторитетних учених-сковородознавців (Брюховецька 2022: с. 40).

У 2016 році вийшов трисерійний документальний фільм „Сковородинська географія” харківського документаліста Владислава Проненка. Митець мандрує тими місцями, де бував Сковорода, які рідко відвідуються дослідниками й шанувальниками його творчості: Охтирський Троїцький монастир, Лебедин, Бахмут, села Безруки, Рябушки, Моначинівка, Стариця, Писарівка. У фільмі також

відзняті дивом збережені сквородинівські реліквії, позабуті пам'ятки та документи, пов'язані з цими місцями. Зйомки відбулися й на батьківщині Григорія Сковороди – у смт Чорнухи Полтавської області, де функціонує Літературно-меморіальний музей. Зафільмовані також садиби, де свого часу мешкав Григорій Сковорода, зокрема садиба в центрі села Бабаї, що знаходиться на межі остаточного зникнення. Вперше подана відеоісторія пам'ятників Григорію Сковороді у Лохвиці та у Бабаївських лісах під Харковом (див.: Черемський 2016).

Зауважимо: чим ближче буде дата чергового ювілею, тим активнішими ставатимуть кіномитці. У 2019 р. знято документальний фільм „Невигадані історії. Григорій Сковорода” письменниці, драматургині та режисерки Світлани Новицької. Роль Сковороди зіграв актор і режисер Іван Данілін. Проект під назвою „Невигадані історії”, створений на ТРК „Буковина” ще у 2009–2010 рр., становить собою цикл телефільмів про життя видатних українців. Мета проекту – показати класиків не кам'яними пам'ятниками, а живими людьми „зі своїми стражданнями, болем, radoщами і успіхом” (*Невигадані історії... 2019*).

У 2020 році студія „Золотий Фенікс” презентувала авторський ігровий музично-філософський фільм творчого тандему Юлії Сак та Ольги Тичини-Яновської під назвою „Світ ловив мене, але не спіймав...”, присвячений Григорію Савичу. Роль філософа виконує актор і музикант Олександр Мельник. В одному з інтерв'ю режисерка Юлія Сак розповідала, що ідея зняти цей фільм датується ще 2012 роком і належить барду та актору Петру Приступову (Овчаренко 2020). Цей митець більше 40 років займається вивченням життєвого й творчого шляху українського філософа, написав чимало пісень на його вірші, які й звучать у кінотексті. Крім того, чимало матеріалів, зібраних Приступовим, увійшли до фільму. За його ж настановами, режисерка фільму виступила і як акторка, виконавши кілька ролей: матір Сковороди, його кохану, імператрицю Єлизавету та Софію. „Всі ці жінки, – підкреслює Ю. Сак, – були в житті письменника, але він від усіх їх пішов, бо найголовнішою для нього була свобода” (Овчаренко 2020). Мисткинею також зауважено, що цей фільм задумувався як короткометражний, проте в результаті вийшов тривалістю 36 хвилин. Позаяк найяскравіші моменти

з життя Сквороди, починаючи з того часу, як він пішов з дому, не вмістилися в короткий метр.

І в цьому ж таки 2020-му році презентовано ще один документальний фільм-дослідження „Планета Сквороди” режисера та журналіста Ігоря Піддубного. Митець спробував спростувати існуючі міфи про українського генія, залучивши письмові свідчення його сучасників. Відкидаючи „стереотипне” зображення його життєвого шляху, режисер формує власний рецептивний образ:

Ми ж намагалися розповісти історію Сквороди не нудно, не по-науковому, без шароварщини. Без хибного трепету та з журналістським підходом. Навряд чи ми ставили собі за мету показати Григорія Савича тим, хто *ним живе й заробляє*. Ми бачили перед собою глядача, який щось чув про Сквороду, може навіть щось читав про нього (чи його), але вважав для себе філософа занадто далеким від наших реалій – таким собі мандрівним богословом, напів-поетом і напів-ченцем... („Планета Сквороди”... 2020).

„Сквородинське питання” активізувало не лише професіоналів, а й аматорів. У 2021 р. презентовано дев’ятихвилинний фільм-фантазію „Скворода у Бабах. Мрії...”. Цим фільмом автори намагалися привернути увагу до руйнування садиби Щербініних, розташованої в селі Бабаї на Харківщині, де Скворода працював учителем і написав збірку „Байки Харківські” (Кривоніс 2021). Роль філософа виконує Микола Мох, його учня Якова Правицького – священник Геннадій Рохманійко, в ролі янгола – співачка Яна Заварзіна.

Не менш цікавим інтермедіальним експериментом постає радіодокументальний серіал „Що є свобода? Діалог із Григорієм Сквородою” (у 2-х частинах) продюсерки Олени Гусейнової, створений у 2022 р. „Радіо Культура” до 300-річчя українського філософа та письменника. Сценарій написав Мирослав Лаюк, нараторкою стала Ада Роговцева, роль Г. Сквороди у радіофільмі виконує Сергій Жадан. Поява такий проектів підтверджує тезу, що філософські ідеї Сквороди не просто залишаються актуальними у ХХІ ст., а й постають як маркери української ідентичності в сучасних реаліях.

Останньою кінороботою, також приуроченою 300-літтю

Григорія Савича, став документальний фільм „У пошуках Сковороди” режисера Максима Сметани, створений компанією „Діджітал Реліджн” („DGTL RLGН”) на замовлення Суспільного мовлення (*У Києві...* 2022). Сценарій до цього фільму написав Сергій Лисенко, продюсерами виступили Віталій Шереметьєв та Ольга Безхмельниціна. Фіксуючи процес пошуку й відбору нових форм і засобів зображення, ламаючи усталені канони документального байопіку, фільм постає своєрідним жанровим міксом, що презентує кілька наративних авторських стратегій: перша відтворює мандрівку двох „спудеїв” могилянки – Марічки й Богдана – Сковородинськими шляхами; друга – пропонує серію розмов із провідними дослідниками спадщини філософа, музикантами, художниками; третій наративний дискурс презентує мальовничі куточки, що мали провідне значення для мислителя; четвертою стали сучасні реалії – війна. Ю. Макаров, аналізуючи цю стрічку, підкреслює:

Головним героєм фільму так чи так виявився не сам філософ у плоті, що зрештою очікувано (біографія відома пунктирно, прижиттєве зображення одне-єдине), а коло його ідей – моральні й екзистенційні проблеми просунутого українця кінця епохи бароко й, додам, кінця ілюзій щодо можливості вільного існування поза системою (Макаров 2022).

Отже, сьогодні документалістика, на відміну від ігрового кіно, має вже цілий ряд фільмів про Григорія Савича Сковороду, які, звичайно, різняться своєю якістю та творчим потенціалом. Проте виконують важливу функцію – популяризації видатної особистості й її творчого доробку. Водночас вони презентують важливий спосіб опрацювання біографічного матеріалу (листи, спогади, свідчення сучасників) та творчого спадку (філософські праці, літературні твори, музичний доробок).

Можемо констатувати, що кінематографічна актуалізація біографії та творчості філософа останніх десятиліть зумовлена новою історичною ситуацією, прагненням по-новому рецептувати його творчість, розвінчувати існуючі біографічні міфи. Філософські ідеї Сковороди не просто залишаються актуальними у ХХІ ст., а й постають як маркери української ідентичності в сучасних реаліях.

Доволі перспективним для подальших наукових розвідок буде детальний аналіз окремих кінобіографій „проповідника філософії любові та свободи” Григорія Савича Сковороди.

- Брюховецька, Л. (2016). *На полі кінематографічному: сценарії Івана Драча*. Київ : Кіно-Театр, АРТ Книга, 116 с.
- Брюховецька, Л. (2022). Постать Григорія Сковороди в українському кіномистецтві. *Григорій Сковорода у сучасному багатомірному світі*. Збірник тез VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 2022, Львів. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, с. 37–40.
- Відкрий себе* (1972). Укркінохроніка, режисер Роллан Сергієнко.
- Григорій Сковорода* (1958). Кіностудія імені О. Довженка, режисер Іван Кавалерідзе.
- І світ мене не впіймав...* (2004). „Дебют” Кіностудії імені О. Довженка, режисери Юрій Зморочич та Анатолій Кучеренко. URL: <https://dzygamdb.com/uk/films/2560> (дата звернення: 15.11.2022).
- Кавалерідзе, І. (1976). Григорій Сковорода (Григорій і Параскева). В: Кавалерідзе, І. *П'єси*. Київ : Дніпро, с. 183–236.
- Капельгородська, Н. (2007). *Іван Кавалерідзе: життя і творчість*. Київ : Кий, 336 с.
- Кривоніс, Т. (2021). Харків'яни зняли фільм, щоб привернути увагу до аварійної садиби, де жив Сковорода. *Суспільне Новини*, 15 жовтня. URL: <https://suspilne.media/172199-harkivani-znali-film-sob-zberegiti-sadibu-de-ziv-skovoroda/> (дата звернення: 23.11.2022).
- Кохан, Т. (2017). *Кінематограф у контексті культурного простору ХХ століття*. Київ : Ін-т культурології НАМ України, 304 с.
- Левчук, Т. (2018). *Феномен літературності*. Луцьк : ПВД „Твердиня”, 366 с.
- Макаров, Ю. (2022). У пошуках невловимого. Документальний фільм до 300-річчя Григорія Сковороди на Суспільному. *ДМ Суспільного*, 11 грудня. URL: <https://stv.detector.media/kontent/read/7586/2022-12-11-u-poshukakh-nevlovymogo-dokumentalnyy-film-do-300-richchya-grygoriya-skovorody-na-suspilnomu/> (дата звернення: 22.11.2022).
- Мельничук, А. (2012). Дослідник Божою милістю. Про Миколу Архиповича Шудрю. *День*, № 110, 27 червня. URL: <https://day.kyiv.ua/article/poshtadnya/doslidnyk-bozhoyu-mylistyu> (дата звернення: 20.11.2022).
- Мельничук, Б. (1996). *Випробування істиною. Проблеми історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення)*. Київ : ВЦ „Академія”, 272 с.
- Миколайчук, І. (2008). Небилиці про Івана, знайдені в мальованій скрині з написами. В: Миколайчук, І. *Сценарії*. Київ : Вид. дім „Міжнародний туризм”, с. 379–414.

- Невигадані історії. Григорій Сковорода* (2019). Режисерка Світлана Новицька. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Xyo3jslj7xA> (дата звернення: 26.11.2022).
- Овчаренко, Е. (2020). Знімаємо кіно про Сковороду. *I-UA.TV*, 28 лютого. URL: <https://i-ua.tv/culture/26341-znimaemo-kino-pro-skovorodu> (дата звернення: 26.11.2022).
- „Планета Сковороди” – режиссер и журналист Игорь Поддубный презентовал свой новый фильм (2020). *Время*, 3 грудня. URL: <https://timeua.info/aktualnoe-segodnya/aktualnoe-harkov/planeta-skovorodi-rezhisser-i-zhurnalist-igor-poddubnyj-prezentoval-svoj-novyj-film/> (дата звернення: 27.11.2022).
- Сулима, М. (2011). Трагедія Івана Кавалерідзе „Григорій Сковорода (Григорій і Параскева). *Переяславські Сковородинські студії*, вип. 1, с. 130–135.
- Таємничий Сковорода* (2013). Режисерка Олена Хмирова.
- Тодоров, Ц. (2006). *Поняття літератури та інші есе*. Пер. з фр. Є. Марічева. Київ : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 162 с.
- Тримбач, С. (2019) *Кіно народжене Україною. Альбом антології українського кіно*. Київ : Саміт-книга, 384 с.
- Тримбач, С. (2021). *Іван Миколайчук. Містерії долі*. Київ : Дух і Літера, 368 с.
- У Києві відбулася прем'єра документального фільму „У пошуках Сковороди” (2022). *ДМ Суспільного*, 12 грудня. URL: <https://stv.detector.media/spilnota/read/7589/2022-12-12-u-kyievi-vidbulasya-premiera-dokumentalnogo-filmu-u-poshukakh-skovorody/> (дата звернення: 22.11.2022).
- Черемський, Р. (2016). Побачив світ новий фільм „Сковородинівська географія”, присвячений мандррам українського філософа Григорія Сковороди. *Євро Харків*. URL: <https://euro.kharkiv.ua/pobachyv-svit-novyj-film-skovorodyn/> (дата звернення: 24.11.2022).
- Швець, М. (2022). „Наука щастя” Сковороди. До 300-ліття Г. С. Сковороди та та 50-ліття фільму „Відкрий себе”. *Кіно-Театр*, № 5, с. 42–43.
- Шибанок, Г. (2007). Філософ, увічнений у скульптурі. Про історію створення унікального пам'ятника Григорію Сковороді у Лохвиці. *День*, № 63, 13 квітня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/filosof-uvichneniy-u-skulpturi> (дата звернення: 23.11.2022).
- Bastin, G. (2009). Filming the Ineffable: Biopics of the British Royal Family. *Auto/Biography Studies*, vol. 24, no. 1, pp. 34–52. <https://doi.org/10.1080/08989575.2009.10846787>
- Custen, G. (1992). *Bio/Pics: How Hollywood Constructed Public History*. New Brunswick, N.J. : Rutgers University Press, 304 p.

“CINESKOVORODA”: CINEMATIC UPDATE OF THE BIOGRAPHY

Nataliia Nikoriak

orcid.org/0000-0001-6658-0114

n.nikoriak@chnu.edu.ua

*Department of Foreign Literature and Theory of Literature
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2 Kotsiubynsky Street, 58002, Chernivtsi, Ukraine*

Abstract. The article concerns the relevance of the issue of genre heredity between literature and cinema. The cinematography actively turned to the genre of biography even in the first decades of its development, in the era of the silents. It did not disappear from the view of cinematographers throughout the 20th century. Recently, this genre has been activated both in cinema and on television, which increased the interest of researchers. Hence, the receptive problematics of the Ukrainian philosopher, theologian, poet and teacher Hryhorii Skovoroda's biography (1722–1794) is analysed in the cinematographic discourse. It was noticed that the figure of the outstanding philosopher did not attract the proper attention of cinematographers either in Soviet period (only one feature film and one documentary film were shot) or in the time of Ukraine's Independence. However, even those few films only partially represent the “Ukrainian Socrates” to the viewer. It is stated that documentary production, in contrast to the feature films, is represented by a number of films about Hryhorii Skovoroda, which, of course, differ in their quality and creative potential. However, having an aesthetic and cognitive value, they all present a certain way of processing biographical material (letters, memories, stories of contemporaries), his writings and creative works (philosophical, literary, musical works) and perform an important function of popularizing this outstanding personality and his creative heritage. It is concluded that the cinematographic actualization of the philosopher's biography and works in recent decades is due to the new historical situation, to the desire to perceive his legacy in a new light, to debunk the existing biographical myths. Skovoroda's philosophical ideas not only remain relevant in the 21st century, but also appear as markers of Ukrainian identity in the modern reality.

Keywords: genre heredity; biography; biopic; documentary film; H. Skovoroda.

References

- Briukhovetska, L. (2016). *Na poli kinematohrafichnomu: stsenarii Ivana Dracha* [In the field of cinema: scripts by Ivan Drach]. Kyiv : Kino-Teatr, ART Knyha, 116 p. (in Ukrainian).
- Briukhovetska, L. (2022). Postat' Hryhoriia Skovorody v ukraïns'komu kinomystetstvi [The figure of Hryhorii Skovoroda in Ukrainian cinema].

- Hryhorii Skovoroda u suchasnomu bahatovymirnomu sviti*. Abstracts of Papers of the 8th International Conference, 2022, Lviv. Lviv : LNU im. Ivana Franka, pp. 37–40. (in Ukrainian).
- Vidkryi sebe* [Discover yourself] (1972). Ukrkinokhronika, director Rollan Serhiienko. (in Ukrainian).
- Hryhorii Skovoroda* [Hryhorii Skovoroda] (1958). Kinostudii imeni O. Dovzhenka, director Ivan Kavaleridze. (in Ukrainian).
- I svit mene ne vpiimav...* [And the world didn't catch me...] (2004). “Debiut” Kinostudii imeni O. Dovzhenka, directors Yurii Zmorovych ta Anatolii Kucherenko. (in Ukrainian). URL: <https://dzygamdb.com/uk/films/2560> (accessed: 15.11.2022).
- Kavaleridze, I. (1976). Hryhorii Skovoroda (Hryhorii i Paraskeva) [Hryhorii Skovoroda (Hryhorii and Paraskeva)]. In: Kavaleridze, I. *Piesy*. Kyiv : Dnipro, pp. 183–236. (in Ukrainian).
- Kapelhorodska, N. (2007). *Ivan Kavaleridze: zhyttia i tvorchist'* [Ivan Kavaleridze: life and work]. Kyiv : Kyi, 336 p. (in Ukrainian).
- Kryvonis, T. (2021). Kharkiviany znialy fil'm, shchob pryvernuty uvahu do avariinoi sadyby, de zhyv Skovoroda [Kharkiv cinematographers made a film to draw attention to the dilapidated manor where Skovoroda lived]. *Suspil'ne Novyny*, 15 October. (in Ukrainian). URL: <https://suspilne.media/172199-harkivani-znali-film-sob-zberegiti-sadibu-de-ziv-skovoroda/> (accessed: 23.11.2022).
- Kokhan, T. (2017). *Kinematohraf u konteksti kul'turnoho prostoru XX stolittia* [Cinema in the context of the XX century cultural space]. Kyiv : In-t kul'turolohii NAM Ukraïny, 304 p. (in Ukrainian).
- Levchuk, . (2018). *Fenomen literaturnosti* [The phenomenon of literariness]. Lutsk : PVD “Tverdynia”, 366 p. (in Ukrainian).
- Makarov, Yu. (2022). U poshukakh nevlvymoho. Dokumental'nyi fil'm do 300-richchia Hryhoriia Skovorody na Suspil'nomu [In search of the Elusive. Documentary film for the 300th anniversary of Hryhorii Skovoroda on Suspilny TV]. *DM Suspil'noho*, 11 December. (in Ukrainian). URL: <https://stv.detector.media/kontent/read/7586/2022-12-11-u-poshukakh-nevlvymogo-dokumentalnyy-film-do-300-richchya-grygoriya-skovorody-na-suspilnomu/> (accessed: 22.11.2022).
- Melnychuk, A. (2012). Doslidnyk Bozhoiu mylistiu. Pro Mykolu Arkhypovycha Shudriu [Researcher by God's grace. About Mykola Arkhypovych Shudria]. In: *Den'*, no. 110, 27 June. (in Ukrainian). URL: <https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/doslidnyk-bozhoyu-mylistyu> (accessed: 20.11.2022).
- Melnychuk, B. (1996). *Vyprobuvannia istynoiu. Problemy istorychnoi ta khudozhn'oi pravdy v ukraïns'kii istoryko-biohrafichnii literaturi (vid pochatkiv do s'ohodennia)* [Test truth. Problems of historical and artistic

- truth in Ukrainian historical and biographical literature (from the beginnings to the present)]. Kyiv : VTs “Akademiia”, 272 p. (in Ukrainian).
- Mykolaichuk, I. (2008). Nebylytsi pro Ivana, znaideni v mal’ovanii skryni z napysamy [Fables about Ivan, found in a painted chest with inscriptions]. In: Mykolaichuk, I. *Stsenarii*. Kyiv : Vyd. dim “Mizhnarodnyi turizm”, pp. 379–414. (in Ukrainian).
- Nevyhadani istorii. Hryhorii Skovoroda* [Nonfictional stories. Hryhorii Skovoroda] (2019). Director Svitlana Novytska. (in Ukrainian). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Xyo3jslj7xA> (accessed: 26.11.2022).
- Ovcharenko, E. (2020). Znimaiemo kino pro Skovorodu [Shooting a film about Skovoroda]. *I-UA.TV*, 28 February. (in Ukrainian). URL: <https://i-ua.tv/culture/26341-znimaemo-kino-pro-skovorodu> (accessed: 26.11.2022).
- “Planeta Skovorod”y – rezhisser i zhurnalist Igor' Poddubnyi prezentoval svoi novyi fil'm [“The Planet of Skovoroda” – director and journalist Igor Poddubny presented his new film] (2020). *Vremia*, 3 December. (in Russian). URL: <https://timeua.info/aktualnoe-segodnya/aktualnoe-harkov/planeta-skovorodi-rezhisser-i-zhurnalist-igor-poddubnyi-prezentoval-svoj-novyj-film/> (accessed: 27.11.2022).
- Sulyma, M. (2011). Trahediia Ivana Kavaleridze “Hryhorii Skovoroda (Hryhorii i Paraskeva) [Tragedy of Ivan Kavaleridze “Hryhorii Skovoroda (Hryhorii and Paraskeva)”]. *Pereiaslavs'ki Skovorodyns'ki studii*, iss. 1, pp. 130–135. (in Ukrainian).
- Taiemnychi Skovoroda* [Mysterious Hryhorii Skovoroda] (2013). Director Olena Khmyrova. (in Ukrainian).
- Todorov, Tz. (2006). *Poniattia literatury ta inshi ese* [The concept of literature and other essays]. Translated from the French by Ye. Marichev. Kyiv : Vyd. dim “Kyievo-Mohylians'ka akademiia”, 162 p. (in Ukrainian).
- Trymbach, S. (2019). *Kino narodzhene Ukraïnoi. Al'bom antolohii ukrains'koho kino* [Cinema born in Ukraine. The anthology of Ukrainian cinema]. Kyiv : Samit-knyha, 384 p. (in Ukrainian).
- Trymbach, S. (2021). *Ivan Mykolaichuk. Misterii doli* [Ivan Mykolaychuk. Mysteries of fate]. Kyiv : Dukh i Litera, 368 p. (in Ukrainian).
- U Kyievi vidbulasia premiera dokumental'noho fil'mu “U poshukakh Skovorody” [The premiere of the documentary “In Search of Skovoroda” took place in Kyiv] (2022). *DM Suspil'noho*, 12 December. (in Ukrainian). URL: <https://stv.detector.media/spilnota/read/7589/2022-12-12-u-kyievi-vidbulasya-premiera-dokumentalnogo-filmu-u-poshukakh-skovorody/> (accessed: 22.11.2022).
- Cheremsky, R. (2016). *Pobachyv svit novyi fil'm “Skovorodynivska heohrafiia”, prysviachenyi mandram ukrains'koho filosofa Hryhoriia Skovorody* [A new film was released “Geography of Skovoroda”, dedicated to the travels of the Ukrainian philosopher Hryhorii Skovoroda]. *Ievro Kharkiv*. (in Ukrainian).

- URL: <https://euro.kharkiv.ua/pobachyv-svit-novyj-film-skovorodyn/> (accessed: 24.11.2022).
- Shvets, M. (2022). “Nauka shchastia” Skovorody. Do 300-littia H.S. Skovorody ta ta 50-littia fil'mu “Vidkryi sebe” [“Science of happiness” by Skovoroda. To the 300th anniversary of H. S. Skovoroda and the 50th anniversary of the film “Discover Yourself”]. *Kino-Teatr*, no. 5, pp. 42–43. (in Ukrainian).
- Shybanok, H. (2007). Filosof, uvichnenyi u skul'pturi. Pro istoriiu stvorennia unikal'noho pamiatnyka Hryhoriuu Skovorodi u Lokhvytsi [Philosopher immortalized in sculpture. About the history of the creation of a unique monument to Hryhoriu Skovoroda in Lokhvytsia]. *Den'*, no. 63, 13 April. (in Ukrainian). URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/filosof-uvichneniy-u-skulpturi> (accessed: 23.11.2022).
- Bastin, G. (2009). Filming the Ineffable: Biopics of the British Royal Family. *Auto/Biography Studies*, vol. 24, no. 1, pp. 34–52. <https://doi.org/10.1080/08989575.2009.10846787>
- Custen, G. (1992). *Bio/Pics: How Hollywood Constructed Public History*. New Brunswick, N.J. : Rutgers University Press, 304 p.

Suggested citation

Nikoriak, N. (2022). KinoSkovoroda: kinematohrafichna aktualizatsiia biohrafii [“CineSkovoroda”: Cinematic Update of the Biography]. *Pitannâ literaturoznavstva*, no. 106, pp. 7–24. (in Ukrainian). <http://doi.org/10.31861/pytlit2022.106.007>

Стаття надійшла до редакції 6.12.2022 р.
Стаття прийнята до друку 25.12.2022 р.